

HERCZEGI KÁROLYNÉ
Berekfürdő

A helyesírás intenzív fejlesztése helyesejtés-tanítással*

A helyesírás fejlesztése és a helyesejtés tanítása

Az 1978-as tanterv bevezetése óta a pedagógiai szaksajtóban megnőtt a beszéd-művelésről, a helyes kiejtés tanításáról szóló írások száma. Megjelentek a témával foglalkozó könyvek is, melyek a beszédművelés, a helyesejtés-tanítás szerteágazó probléma- és gyakorlatrendszerét ismertetik.

Helyesejtés-tanításon a beszéd automatizmusainak, a beszédmozgásoknak és a beszédhallásnak a finomítását, fejlesztését, korrigálását értjük. Mindezt a köznyelvi kiejtés normái mellett a nyelvi kommunikáció szabályszerűségei, a másnak szóló „üzenetközvetítés” normái szabályozzák, irányítják.

4. osztályos tanulóim elhangzó beszédének jellegzetességei, melyet megfigyeléseim alapján állapítottam meg, főbb vonásaikban a következők:

- Szövegformálás közben a levegővel nem tudnak gazdálkodni.
- Artikulációjuk általában renyhe, laza.
- Hanglejtésük versmondáskor helytelen.
- Gyakori a hangsúlytalan helyzetben lévő magánhangzók elnyelése (pl.: kakaó — kakó).
- Sok az olyan helyesejtési hibájuk, amelyek eredetüket tekintve nyelvjárási hibák (pl.: légy — lígy, néz — níz, autó — ótó stb.).
- Sok az időtartamhibájuk mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók körében (pl.: szín — szín, tyúk — tyúk, szallag — szalag, köppeney — köpeny).

Ezek a hibák tükröződnek a gyerekek helyesírásában is. Az 1978-as tanterv a helyesírási képzést a helyesírás alapelveinek alkalmazására építi. A helyesírási alapelvek közül fontos szerepet kap a kiejtés elve, mivel a kiejtés szerinti írásmód az összes előforduló helyesírási eseteknek igen nagy százalékát teszi ki.

A fentiek értelmében annak a lehetőségét vizsgáltam:

- hogy a kiválasztott tanulók helyesírási szintjében — a 3 hónapos fejlesztő szakasz alatt — áll-e be változás. Kimozdíthatók-e meglévő helyzetükből?

* A tanítók intenzív továbbképzésén készített záródolgozat (Jászberényi Tanítóképző Főiskola) rövidített változata.

Az intenzív fejlesztésre szoruló tanulók kiválasztása

Ösztályomban jelentős a művelődési hátránnyal érkező gyermekek száma, akik otthon nem sajátítják el a helyes köznyelvi kiejtést. Nem segíti őket művelődésre, tanulásra ösztönző szülői gondoskodás sem, mivel a szülők között a szellemi foglalkozásuk aránya alacsony, 90%-a fizikai munkás. Az üvegyárban váltott műszakban dolgoznak a szülők, illetve nem tudnak a gyermekükkel foglalkozni. Az osztályom létszáma 21 fő. Ebből hátrányos helyzetű 6 tanuló, az osztály 28,5%-a. A kiválasztott 5 tanuló hátrányos helyzetű, tanyán él, a szülők állatgondozók a termelőszövetkezetben. Ezek a gyermekek az iskola nyelvén nehezen tudják magukat kifejezni, kiejtésük eltér a helyes köznyelvi kiejtéstől, a helyesírásuk fejlesztése szakszerű, frontális tanulásirányítás mellett nem vezetett eredményhez. Ezért olyan fejlesztő programokat kellett kidolgoznom, hogy a leghátrányosabb családi háttérrel rendelkező öt tanuló helyesírása is fejlődjön.

A fejlesztési szakasz

A fejlesztő program megkezdése előtt számba vettem a kiemelt öt tanuló helyesírási hibáit (akiknek a helyesírása nem fejlődött, akik legtöbb hibát vétettek az írásbeli munkáikban). A vizsgált írásos anyag (a tanulók két-két fogalmazása) közös sajátossága, hogy mindkettő önálló, alkotó jellegű munka. A különféle helyesírási hibatípusok megoszlási arányát az 1. táblázat mutatja. Az egyes hibatípusok az 1978-as tantervben szereplő hibacsoportoknak felelnek meg. Ha megnézzük az 1. táblázatban az 1. mérés adatait, feltűnő az első két hibacsoportban elkövetett hibák nagy aránya. Ez az adott probléma szempontjából azért is lényeges, mivel az ékezet-, valamint a kettőzési hibák azok, amelyeknek tanítása a kiejtés elvén alapszik. Az ebben a két hibacsoportban elkövetett hibák száma az összes helyesírási hibák 73%-át adja, a fennmaradó 27% pedig a *ly* jelölésének hibája, egybeírás-különírás, mássalhangzók egymásra hatásából eredő hibák, kezdőbetű, elválasztás és a betűkihagyással kapcsolatos hibák. Ha a helyes fonémaejtésnek a helyesírás megalapozásában betöltött szerepét vizsgálom, akkor a kettőzési és az ékezethibákat kell számba vennem.

1. táblázat

Mérés	Ékezet-hibák	Egybeírás, különírás	Kettőzési hibák	j - ly	Msh. - kapcsolatok	Kezdőbetű	Elválasztás	Betűkihagyás
A hibák %-os aránya								
1. mérés	32	7	41	5	8	3	1	3
2. mérés	22,05	47,05	16,2	7,35	5,88	1,47	—	—
3. mérés	18,53	44,44	12,96	11,11	12,96	—	—	—
4. mérés	19,24	23,15	10,8	12,18	25,33	4,23	2,14	2,87

2. táblázat

		1	2	3	4	5
Ékezet- hibák	1. mérés	21,8	40,6	3,3	15,6	18,7
	2. mérés	19,6	30,7	20	14,5	15,2
Kettőzési hibák	1. mérés	31,7	9,7	21,9	17,2	19,5
	2. mérés	26,6	16,8	18,4	15,4	16,2

A 2. táblázatban a fejlesztés szempontjából fontos hibatípusokat emelem ki tanulónként. Itt az 1. mérés adataiból leolvasható, hogy a 3. tanulónak minimális az első hibacsoportban elkövetett hibája, a 2. tanulónak pedig a kettőzési hibája kevés. A fejlesztő program alkalmazásánál ezt vettem figyelembe.

A fejlesztés gyakorlattípusai

A fejlődés szempontjából fontos, hogy naponta végezzék a tanulók a helyesejtési gyakorlatokat. Először az ékezethibák javítására állítottam össze gyakorlatrendszer. Ezeket valamennyi anyanyelvi órán végeztettem a kiválasztott öt tanulóval. Az osztály többi tagja közben önállóan feladatokat oldott meg.

14 órára állítottam össze a gyakorlatokat, azaz 1 ciklusra, ezeket egy hónapig végeztettem, s az időszak végén újabb mérést készítettem. (Természetesen ez 4. osztályban már kényszerű helyzet, korábbi osztályokban jobban a helyén lenne.) A tréningyszerűen végzett gyakorlatokat mindig artikulációs gyakorlatokkal kezdtem. Ezt követték az időtartam-gyakorlatok, mellyel a tanulókat a beszédhangok időtartamának tudatos megkülönböztetésére készítettem.

Két típusú szósoron végeztem a tréninget:

- olyan szósorokon, amelyekben hosszúság — rövidség alapján állnak a szavak,
 - olyan szósorokon, ahol az egyes fonémák időtartamának a gyakoroltatása a cél.
- A helyesejtési és helyesírási tréning a következőképpen folyt: szósorok néma olvasása fóliáról vetítéssel, ismeretlen szavak magyarázata, gyakorlás együtt- és utánmondással. A gyakorlatokat középhangerővel indítottam, majd suttogva, végül némán, csak ajakmozgással folytatták a tanulók.

A gyakorlatok típusai

- a) *Artikulációs gyakorlatok* (közismertek, ezért nem részletezem).

Néhány példa:

3. óra: má — ma — má, ma — má — ma ...

12. óra: idős — őriz, szíó — őz is, kinő — bővít, hívó — köris ...

- b) *Időtartam-gyakorlatok:*

Az időtartam-gyakorlatok során Zsolnai József *Hátrányos helyzetű kisiskolások és Beszédművelés kisiskolás korban* című műveiből gyűjtöttem. Egy-, két- és több-

tagú szavakból álló* szóoszlopok olvasásával gyakorolták a tanulók a hosszú magánhangzók helyes ejtését.

Néhány példa:

1. óra: ír — ök — mű, ív — kő — tű stb.
2. óra: hív — víz — bőr, hír — gőz — dől stb.
4. óra: fúró — móka, fűtő — foka, gyűrű — róka stb.
7. óra: régiség — merítik, szélesít — veríték, teríték — hidegvér stb.
9. óra: törzsükön — könnyű kő, szőrükről — küllőjük, csőrükből — dülőjük stb.
13. óra: múló — csorbul, nyúló — hordjuk, gyűrő — gyorsul.

Az első szakaszt lezáró felmérés

Egy hónap után ismét számba vettem az öt tanuló helyesírási hibáit. A vizsgált írásos anyag a tanulók két-két fogalmazása volt, amelyet önállóan készítettek (1. táblázat 2. mérés). Ha megnézzük a táblázat adatait, s összehasonlítjuk az 1. táblázat 1. mérésének adataival, szembetűnő, hogy jelentősen csökkent a helyesírási hibák száma, köztük az ékezethibák aránya. A hosszú magánhangzók jelölésében több hibát követtek el, mint a rövidékében. Az *i* helytelen jelölése fordult elő legnagyobb arányban, ezt követte az ajakkerekítéssel képzett *ó* helytelen jelölése.

Az ékezethibák javítására végeztetett tréningyszerű gyakorlatok hatására csökkent e hibatípusban a hibák aránya (32%-ról 22,05%-ra). Az eredményesség fokozása érdekében az ékezethibák javítására összeállított gyakorlatrendszer még egy ciklus időtartamára meghosszabbítottam, s rendszeresen végeztettem tanulóimmal.

Ebben a ciklusban az előzőekben leírt artikulációs gyakorlatokat s az időtartamgyakorlatokat kiegészítettem olyan szósorok másoltatásával, amelyekben helyesírási hibák voltak.

A gyakorlat végeztetésének menete

Ejtse ki az egyik tanuló helyesejtéssel az első szót. A szó kiejtése előtt a gyerekeknek megfigyelési szempontot adtam: „Figyeljétek meg, melyik hang időtartamát nem jelöltem írásban!”

A gyerekek válaszaik alapján jelöljék a helyesírási hibát. Ha nem veszik észre a hibát, akkor ejtsék ki a szót néhányszor a hibás írásképpnek megfelelően, majd helyesejtéssel. Ezután írják le helyesen a szavakat. Majd olvassák fel a füzetükből helyesejtéssel.

Szósorok a helyesírási hibák javítására:

- a) út, tüt, üti, it, tí
- b) tüt, cím, ütő, púp, idő
- c) idő, nád, dől, díó, pup
- d) cumí, cipő, adó, tudó, toto
- e) daru, radio, papír, dárda, ivot
- f) torta, óra, divat, ivott, törő
- g) repül, nulla, vivott, tanul, ettől stb.

A számszerű adatokból kiderül, hogy jelentős fejlődés következett be a tanulók helyesírásában. Különösen az első hibatípusban csökkent a hibák száma. Az *i* helytelen jelölése legkisebb arányban a hangsúlytalan szótagokban fordult elő. Az ékezet hibák javítására összeállított gyakorlatrendszer gyakoroltatása során a transzferhatás érezhető, mivel fokozatosan csökkentek a tanulók helyesírási hibái valamennyi hibatípusban.

Második fejlesztési szakasz

A mássalhangzó-jelölés tanításának is feltétele, hogy a gyerekek a hangokat megfelelő időtartammal ejtsék, mert csak akkor tudnak igazodni a kiejtés szerinti írás elvére épülő helyesírási normákhoz.

Szó- és szókapcsolat anyagán gyakorolták a tanulók a helyesejtést. Az egy-, két- és többtagú szavakból álló időtartam-gyakorlatokat kiegészítettem artikulációs gyakorlatok végeztetésével.

A gyakorlatok típusainak néhány példája

a) Artikulációs gyakorlatok:

4. óra: u — i, i — ü, ü — i, i — ü, ü — i, i — ü, ü — i
11. óra: békít — címét, rémít — miért, szépít — fillér stb.
12. óra: csendít — címer, feszít — szisszen, — csettint — zizzen stb.
14. óra: könnyű — zümmög, gyöngyök — gyűlöl, bődul — dühös stb.

b) Időtartam-gyakorlatok:

1. óra: kel — kell, var — varr, hal — hall stb.
2. óra: ülő — üllő, fejel — fejjel, tolat — tollat stb.
4. óra: tejel — tejjel, kora — korra stb.
6. óra: abból — rezzen, zubbony — izzad stb.
8. óra: illeg — billeg, tippén — toppán stb.
9. óra: biggyeszt — kuruttyol, roggyant — vadhattyú, faggyú — asszonyok stb.
12. óra: villannyal, zuhannyal, lánnyal stb.

A második fejlesztési szakaszt lezáró felmérés

Egy hónapi gyakoroltatás után ismét számba vettem az öt tanuló helyesírási hibáit (1. táblázat 4. mérés). A táblázat számszerű adataiból kiderül, hogy jelentős fejlődés következett be a tanulók helyesírásában. Különösen a kettőzési hibák aránya csökkent.

Összegzés

Vizsgálatomban annak a lehetőségeit próbáltam keresni, hogy helyesejtés-tanítással, intenzív program alkalmazásával a kiválasztott tanulók helyesírása fejlődik-e.

Összegzésként elmondhatom, hogy a kiejtésbeli hibák közvetlenül tükröződnek a helyesírásban. Az ékezet hibák javítására összehasonlított feladatsor egy hónapos gy-

korlása nem hozta a várákozásomnak megfelelő eredményt, s emiatt ismételttem meg, illetve egészítettem ki újabb módszerrel.

Ha a 2. táblázat 2. mérésének adatait összevetjük az 1. mérés adataival, leolvasható, hogy a 3. tanuló kivételével valamennyi tanuló helyesírási hibája csökkent e két hibatípusban. Tehát — 3 hónapos fejlesztő szakasz alatt — intenzív program alkalmazásával fejlődik a tanulók helyesírása. A gyakorlattípusok, amelyeket gyakoroltattam, inkább az alsóbb osztályok fejlesztésére javasolhatók. 4. osztályban is fejlesztő hatásúak, különösen akkor, ha legelő előzményük van. Ebből adódik az a következtetés, hogy első osztálytól kezdve — a korrigált tantervi követelményeknek megfelelően — hatékonyabb módszerekkel, *rendszeres* és tudatos munkával kell fokozatosan, lépésről lépésre fejleszteni tanulóink helyesejtését, helyesírását. Úgy vélem, hogy hiányos a szakmai-pedagógiai tudásunk a beszédművelési feladatok hatékonyabb megvalósításához. Ezen önképzéssel, szervezett továbbképzéseken való aktív részvétellel lehet változtatni. A dolgozat témájának átgondolása hozzásegített az eddig ösztönösen vagy félig tudatosan végzett helyesejtés-tanításhoz. Az ismeret, amit a téma kifejtése kapcsán szereztem, úgy érzem, hatékonyan segít nevelő-oktató munkám színvonalának emelésében és ezáltal hatékonyságának fokozásában.

Az intenzív továbbképzésen elsajátított ismeretanyag hozzájárult látásmódom formálódásához, szakmai biztonságom növeléséhez.

A továbbképzés újabb ismeretek szerzését ösztönző hatása új utakat nyitott meg önképzésem számára.

IRODALOM

- [1] *Zsolnai József*: Hátrányos helyzetű kisiskolások. Feladatsorok a nyelvi, irodalmi és kommunikációs kísérlet gyakorlatából. Bp., 1982. Tankönyvkiadó.
- [2] *Horvátbné Kispéter Zsuzsanna*: A helyes fonémaejtés tanításának szükségessége a helyesírás szempontjából. = In: Vizsgálatok az alsó tagozatos anyanyelvi nevelés gazdagítása érdekében. (Szerk.: Nagy J. József.) Jászberény, 1981.
- [3] *Zsolnai József*: Beszédművelés kisiskolás korban. = A tanítás problémái. Bp., 1978. Tankönyvkiadó.

Felhívás : Előfizetőinkhez!

Abban a reményben, hogy változatlanul folyóiratunk olvasója marad, tisztelettel kérjük, hogy az 1989. évi előfizetési díjat (100,-Ft) az alábbi számlára befizetni szíveskedjék: OTP körzeti fiókja Szeged, Aradi vértanúk tere 280-98029-666. sz. Jóváírandó a Módszertani Közlemények 393. sz. számlájára.